

GERHARD PIESCHL

A katolikus egyház és emberi jogok

2009. április 28-án Gerhard Pieschl Limburgi egyházmegye püspöke, a Német Püspöki Konferencia megbízottja látogatott el a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karára. Gerhard Pieschl úr beszédet tartott, melynek központi témája az emberi jogok, az emberi méltóság és a vallásszabadság volt. Szili Katalin, az Országgyűlés elnöke, Mayer Mihály püspök és Koltai Dénes, a FEEK dékánja is jelen voltak az előadáson és köszöntötték Gerhard Pieschlt. A Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar Kari Tanácsának felterjesztésére a PTE szenátusa tiszteletbeli doktori címet adományozott október elsején Gerhard Pieschnek. Az alábbiakban magyarul és németül is közöljük előadását.

Kezdetben volt a köszönet. A köszönet egy főnév és a helyes megnevezése egy dolognak. Mondhatom, hogy vannak dolgaim, mint például egy házam, egy óráim, egy autóm.

A helyes megnevezése egy egy folyamatot kifejező cselekedetnek az ige, mint például: vagyok, szeretek, kívánok – ezért inkább azt mondanám: Köszönöm, és ezt akár énekelni is tudnám: „Gratias agmus...”

Ennek a további előnye, hogy az ÉN-t is szavakba lehet foglalni: ÉN köszönöm – tehát vagyok, és vagyok, hogy köszönhessem.

De ki is vagyok én?

Így hát bemutatkoznék Önöknek:

1934. január 23-án születtem Mährisch-Trübau-ban (ma már csak Moravska Trebova) mint csehszlovák állampolgár német népi hovatartozással, nemzetiséggel.

Apám, akkoriban, 24 évesen, mint hadköteles katona a csehszlovák hadsereg 5. számú gyalogezredében Uherské Hradiste-nál (magyarul Hradisch), Velehrad közelében állomásozott. Velehrad a morvai Cyrill és Method misszió származási helye. A kapitány tájékoztatta apámat, hogy megszülettem, de azért a biztonság kedvéért megbízta a cseh csendőrséget a szülővárosomban, hogy nézzenek utána, valóban létezem-e és csak ezek után szabadságot.

Így hát megérkezett a cseh csendőrség az ágyacskámhoz, hogy utánam nézzenek. Ez volt a legeslegeső találkozásom a csehszlovák államhatalommal.

11 évvel később aztán megparancsolták, hogy szálljak fel a teherautóra, mely az elűzöttek elszállításáért volt hivatott: „Gerhard Pieschl, fel az autóra!”

Egy további kontaktusnak a csehszlovák államhatalmakkal már boldogabb vége lett, mert a német szülővárosom cseh papja, dr. Rudolf Simon, a Hitlerjugend által tervezett elszállítást 1945-ben megakadályozta.

1983-ban a diákválság alatt valószínűleg ugyanaz a csendőrség, amely számára már ugye születésem óta ismert voltam, személyesen felügyelte apám behívó paran-

csát – a nyomatékos utalás sem hiányzott, miszerint, abban az esetben, ha a parancsot nem teljesíti, le kell őt löni. Előtte azonban még volt apámnak lehetősége arra, hogy a munkanélküliség idején, mint tiszt szolgáljon a cseh hadseregben – ennek az árát azonban a német népi hovatarozás képezte volna, így szóba sem jöhetett. Így később a német hadseregben, mint közönséges katona kezdetett.

1944-ben, mint katonatiszt esett el a Budapestért vívott hatvani csatában és magyar földben, Székesfehérváron a katonatemetőben nyugszik.

És mert igaz a régi mondás, miszerint: „ami a szívemen, az a számon” és mert nagyon hálás vagyok, hogy nekem, katolikus püspöknek a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kara díszdoktori címre terjesztett fel. Ebből az alkalomból szólok két lábamról, melyeken állok, a teológiára és a filozófiára s így a következő témát választom:

Katolikus egyház és emberi jogok – Támogatás és mulasztások

Aki manapság tájékozódni szeretne az emberi jogokról és azoknak a katolikus teológia és egyházon belüli megbecsüléséről, biztosan a katolikus „Élet a hitből” című felnőtt katekizmus második kötetéhez fog nyúlni. Egy pillantás az indexbe elárulja, hogy ez a téma nagy teret foglal el. Pontosabb tanulmányozás által, megállapítható, hogy a katolikus egyház az emberi jogokat ma az emberhez méltó élet mércéjének tekinti. Ez a megbecsülés a teológia és az egyház „emberi jogokkal” folytatott szellemi vita fejlődésének a végén áll.

Nem lehet nem észrevenni, hogy az emberi jogok eszméjének vallási, sőt keresztény gyökerei vannak. Ez már vizuálisan is látható az alapvető dokumentumokon. Ha megnézzük a táblákat, melyeken 1889. augusztus 26-ai „Déclaration des droits de l’homme et du citoyen” láthatóak, vallásos szimbólumokkal kapcsolatos emlékek ébrednek bennünk. Ezek a táblák a tízparancsolatot megörökítő kőtáblára emlékeztetnek minket, figurák keretezik, melyek közül az egyik egy angyalt ábrázol és felette egy szem látható egy háromszögben: az isteni szem szimbóluma. A „Declaration” szövegében olvashatjuk:

„Ezért a legfőbb lény jelenlétében és védelme alatt elismeri és kinyilvánítja a nemzeti közgyűlés az emberek és polgárok következő jogait:

- 1. Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.*
- 2. Minden politikai egyesülés végső célja a természetes és elengedhetetlen emberi jogok épségben tartása. Ezek a jogok a tulajdon, biztonság, ellenállás az elnyomás ellen.”*

Ha ma az emberi jogok egy-egy nyilatkozatát, mint például a Német Szövetségi Köztársaság alkotmányának törvénycikkeit 1-től 19-ig, vagy az Egyesült Nemzetek 1948. december 10-i „Universal Declaration of Human Rights” szövegét, vagy az Európai Tanács 1950. november 4-i egyezményét az emberi jogok védelméről és alapvető szabadságokról, ilyen vallásos szimbólumokkal hoznák nyilvánosságra, biztosan nagy meglepődést okozna és sok kritikára tenne szert. Ez megalapozatlan teologizálásnak tekintenék, megengedhetetlen kisajátításnak az Egyház javára.

Az ehhez hasonló kritikával kapcsolatosan van egy kortörténeti párhuzam: Amikor 1963-ban XXIII. János pápa a „Pacem in terris” enciklikát megjelentette, melyben az egyetemes emberi jogokat a katolikus egyház által világosan és érthetően elismerte, a sajtóban megdöbbenés és kritika nyilvánult meg: „Az enciklika nem elég teológikus”. Az enciklika által megszólítottak közé az egyháztörténetben először nem csak a saját egyház hívői tartoztak, hanem „minden jó szándékú ember”.

Az enciklika elején olvashatjuk:

„XXIII. János a mi Szent Atyánk, Isten akaratából pápa körlevele a tiszteletre méltó testvérek, a pátriárkák, primátusok, érsekek, püspökök és más főpásztorok, akik békében és közösségben élnek a szentszékkal, a papság és a világ összes kereszténye és minden jóakarató ember számára.”

Így tehát az „egyház és emberi jogok” témájával kapcsolatosan, különböző dimenziókat kell figyelembe venni.

Tenhumberg püspök ezt írta 1976-ban:

„Így váltak az emberi jogok zárójellé, melyek összekötik a klasszikus individuális emberi jogok védelmét és megóvását a szociális igazságosság és az igazságos társadalmi szerkezet utáni régebbi és új követelésekkel, és mely az egyház fejlesztőmunkáját és a fejlesztés politikát is magába foglalja. Egyúttal az emberi jogok is zárójellé válnak, mely összeköti a keresztények elkötelezettségét a közös evangélium szellemében és az egyen irányú elkötelezettségét minden jóakarató embernek, vagy legalább is összekötheti. Minél tágabbá válik a konszenzus az emberi jogokkal kapcsolatosan, annál több esély van azok megvalósulására és megóvására.”

Katolikus egyház és emberi jogok – egy hosszú út a „Pacem in terris” enciklikáig

Az „Egyház és emberi jogok” manapság általában nem olyan téma, amelyet megkérdőjeleznének. Nem utolsó sorban II. János Pál pápa közreműködésének köszönhető, hogy az egyház fáradhatatlan figyelmeztetőjévé vált az emberjogok megtartásának a világban. Az első „Redemptor hominis” című enciklikájában II. János Pál pápa a következőket írja:

„Az egyháznak nem kell hangsúlyoznia, hogy mily nagymértékben függ össze ez a probléma a mai világban való küldetésével. A társadalmi és nemzetközi béke egyik alapvető feltételét képezi ugyan is, ahogy ezt már XXIII. János, a második vatikáni zsinat és VI. Pál is kivételes dokumentumokba kifejtették. Végezetül a béke visszavezethető a sérthetetlen emberi jogok tiszteletben tartására – opus iustitiae pax -, míg a háború ezen, jogok megsértéséből fakad és még nagyobb sérelmeket von maga után.”

Későbbi beszédeiben és írásaiban is kivételes szerepet játszanak az emberi jogok és azok védelmezése. Ezt mindenfelől szívesen fogadták, hisz sok kortárs számára az egyház legnyomatékosabb feladata ebben nyilvánul meg, hogy az emberi jogok és az elnyomottak, illetve a kevesebb előjogokkal rendelkező emberek, akikkel szemben ezen a jogokat világszerte nem érvényesítik, ügyvédjeként jelenjen meg, a közvélemény lelkiismeretének felrázása is a feladata, ezen felül az egyháznak kötelessége morális tekintélye által vádat emelni, ha bárhol a világban emberjogi sérelem történik.

A tömegsajtó szinte minden nap tudósít az emberi jogok eklatáns megsértéséről, népi és rasszista diszkriminációról, etnikai tisztogatásról, brutális gyilkosságokról egész népcsoportok esetében, kisebbségek gazdasági és politikai mellőzéséről, más-hogy gondolkodók szisztematikus üldözéséről, védtelenek fizikai és pszichikai kínzásáról, ellenük elkövetett terrorizálásról és brutalitásról, kizsákmányolásról, éhezéssel és szegénységről a világ több részén. Fennáll annak a veszélye, hogy a folyamatos és masszív konfrontálódás ehhez hasonló hírekkel egy idő után az embertelenséggel kapcsolatosan fokozatos megszokást eredményez és ezáltal az egyén és a nyilvánosság lelkiismerete eltompul.

Másfelől nem lehet félreismerni, hogy a második világháború utáni időkben az emberek emberjogi kérdésekkel kapcsolatos érzékenysége, főleg a fiatal generációk-

ban, egyre erősebbé vált. Az emberjogi kérdések az utóbbi években a nyilvános vitákban nemzeti és nemzetközi szinten is uralkodó témává váltak. Az egyháztól ebben a helyzetben nemcsak azt várják el, hogy meggyőző hozzájárulást biztosítson az emberi jogok korlátlan biztosításának céljából, hanem azt is, hogy az emberi jogokkal kapcsolatos problémák tisztázásához is hozzájáruljon. Eközben az egyház számára felvetődik a kérdés, hogy hogyan tudja maga részéről az emberek elidegeníthetetlen jogait, azok magától értődő voltából fakadóan, oly módon indokolni, hogy az biblikusan és teológikusan legitimálva a nem keresztények és nem katolikusok számára is elfogadható legyen. Az egyház a második vatikáni zsinat alkalmával ünnepélyesen kijelentette, hogy kapuit kitarja a világnak és párbeszédet folytat minden jóakarató személlyel. Az emberi jogok témája központi területe az egyház és a modern világ találkozásának. Mivel az emberi jogok elismerése és érvényesítése világszerte elengedhetetlen előfeltétele a békének, így az egyház szavahihetően csak akkor hirdetheti békeüzenetét, ha meggyőzően hozzájárul az emberi jogok biztosításához a világ minden részén. Az emberi jogok az egyház szavahihetőségét illetően manapság kihívást és egy aktuális próbát jelentenek.

II. János Pál pápa számára ebben az összefüggésben két szempont különösen fontos: Egyrészt az Egyesült Nemzetek morális támogatása és a nemzetközi intézmények érdekében való fellépése. Nem elég az emberi jogokat követelni és sérelmeit megbélyegezni. Nem szabad merő szózatnak maradnia, hanem hatékony intézményeket kell létrehozni, melyek a jogok elismerését garantálják és szankcionálni is tudják. Másfelől az egyház, ha emberi jogok kérdésében szavahihető akar maradni, köteles azért tenni, hogy az alapvető jogok az egyházi gyülekezetben is és főleg ott teljes mértékben respektálva legyenek. Az egyháznak ez irányban komoly felelőssége van. A pápa szavainak megfelelően „az igazságosság bélyegévé” (spectum iustitae) kell válnia.

Érdemes megállapítani, hogy a pápa hozzájárulását az emberi jogok megóvását és betartását illetően – az egyházzal szemben kritikus emberek is – sokra értéklik. A társadalom respektálja, sőt elfogadja az egyháznak az emberi jogok érdekében tett fáradozásait. Ez nem volt mindig így. Egy pillantás a történelemre, s láthatjuk, hogy az egyház mulasztásairól sem feledkezhetünk meg. Tömör és nyílt rövidséggel fogalmazza meg Vorgrimmler „A teológia és egyház” című műben:

„Végeredményben minden emberi jog a személy abszolút méltóságának és érvényességének a megértésén alapszik, melyet a kereszténység hozott magával és lassan megtanult megérteni, gyakran ennek az alapvető keresztény meggyőződés szekularizált formájának a hatására.”

Itt beismerően megnevezik a problémát. Ugyan ilyen nyíltan és egyértelműen tekintett vissza önkritikával fűszerezve a pápai bizottság „Justitia et Pax” 1976-ban az „Az egyház és az emberjogok” munkadokumentációt illetően és megállapította:

„Voltak idők, mikor a történelmi fejlődés, mely az emberi jogok polgári és egyházi hivatalok általi elismeréséhez vezetett volna, érvek és intézményi struktúrák révén elfedve maradtak, melyek ezen előrelépést gátolták. Mi igen is a tudatában vagyunk annak, hogy az egyház hozzáállását az emberi jogokhoz, az utóbbi két évszázadban gyakori habozás miatt ellenvetéssel és fenntartással kezelték. Időközönként emberi jogoknak a liberalizmus és laicizmus szellemében való mindenfajta ki nyilatkoztatása katolikus oldalról heves reakciókat váltott ki.”

A szabadság új ideálja, a haladás, az emberi jogok védelme a felvilágosodás korszakában és a francia forradalom által előidézett alapvető változások, mint a

társadalom szekularizáció a klerikalizmus ellen, a közönyösség, naturalizmus és főleg a diktatórikus és antiklerikális laicizmus (a minden vallással szemben ellenséges liberális gondolkodás) sokszor eredményezte az ezekkel való szembenállás nyomatékos szükségességét. Mindez a pápákat gyakran elővigyázatosságra és megtagadásra, sőt néha nyílt ellenségeskedésre és elítélésre készítette.

Szerény változást az egyház magatartásában XIII. Leo alatt lett érezhető. Főképp az emberi jogok társadalmi kontextusa valósult meg a gazdasági és társadalmi rend megfontolásáról szóló „Rerum novarum”-ban. Ezeket az emberi jogok eszméjének még óvatos megközelítéseit XI. Pius erősítette meg a „Quadragesimo anno” enciklikájában, melyben az emberi jogok pozitív megfogalmazását adja. XII. Pius pápa alatt az egyház tanítói már az emberi jogok védelmezésére koncentráltak. Az 1944-es karácsonyi beszédben hangot adott annak, hogy az embernek Isten által adományozott méltóságát helyreállítsák és védelmezte minden polgár jogát, miszerint a nyilvános életben és az állam vezetésében részt vehet. Más alkalmakkor olyan rendkívüli jogokat támogatott, mint az családok jogát az elegendő élettérhez; a szülők elemi és természetes jogát ahhoz, hogy eldöntsék, gyermekeiket hogyan nevelik; valamint az élethez és testi és szellemi egészséghez való jogot. Az alapvető emberi jogok megértéséből fakad fellépése az elűzöttek és menekültek jogaiért.

A meghatározó áttörés a katolikus egyház magatartásában az emberi jogokat illetően XXIII. János pápa „Pacem in terris” enciklikája alapján valósult meg. Jelentősége a mai napig irányadó. A tartalom és forma XXIII. János pápa enciklikájában szoros összefüggésben áll. Felismerte, hogy a béke és az emberi jogok elválaszthatatlanul kötődnek egymáshoz. Ezért kötelességének látta ezekért a célokért nemcsak a hívők közösségét megszólítani, hanem minden jóakarátú embert. E célcsoport megszólítása következményekkel járt az érvelési minőségre és a nyelvre vonatkozóan. Központilag a „Pacem in terris” élére egy az ember megértésére szolgáló alapvető megfontolást állít. Elhangzik, hogy az ember „lényéből adódóan személy”. „Van természete, mely értelemmel és szabad akarattal rendelkezik; magától rendelkezik jogokkal és kötelezettségekkel, melyek közvetlenül és egyidejűleg a természetéből fakadnak. Mivel általánosan érvényesek és sérthetetlenek, semmilyen módon nem lehet őket elidegeníteni.” A Teológia és egyház lexikonja precízen megnevezi: „emberi jogoknak nevezik azon elidegeníthetetlen és nélkülözhetetlen alapvető jogok összességét, melyek minden egyes embernek (gyermeknek és bűnözőnek is) az emberi mivolta (mint személy) és a természetjog (azon mindenkori történelmi alakjában) alapján adatott, hogy így önmagát, mint valóban szabad és önfelelős személyt megvalósítsa; azaz az embert, az állam és annak politikai jogrendszere által respektált személynek kell tekinteni”.

Más szavakkal: az emberi jogoktól senkit sem szabad megfosztani, senki elől nem szabad visszatartani, és senki sem mondhat le róluk önszántából.

Hogy mily mértékben fáradozik XXIII. János pápa azon, hogy azok nyelvén beszéljen, kik jóakarátúak, az a „Pacem in terris” szöveg felépítésének egészéből derül ki igazán. Hogy ne állítson teológiai elvárásokat azokkal szemben, akiknek világszemlélete nem a kereszténységben gyökerezik, olyan megfogalmazásokat használ, melyek megközelítőleg azonosak az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, azaz az Egyesült Nemzetek alapokmányában használt kifejezésekkel: az emberi természet, „értelemmel és szabad akarattal rendelkezik”. A teológia ebben az összefüggésben „az emberben Istenről alkotott természetes képről” beszél, és ebből vonatkoztatja az emberek jogait és kötelezettségeit.

A keresztények számára az értelemmel és szabad akarattal rendelkező emberi természet ezen felül még további dimenziókkal rendelkezik, amikre a pápa közvetlenül ezután rámutat: „*hisz az emberek Jézus Krisztus vére által lettek megváltva, az isteni kegyelem által váltak Isten gyermekeivé és barátaivá és így váltak az örök dicsőség örököséivé.*” Így XXIII. János pápa körültekintően indokolta meg enciklikájában az ember értelmezését, mely az emberek személyiségéből fakad.

„Személynek lenni” annyit jelent: az ember képes önrendelkezésre, arra hivatott, hogy életét saját terve szerint, melyet felelősséggel tervez meg, alakítsa és vezesse. Ezt az egyetemes alapot tudatosan az enciklika későbbi fejezetében értelmezik a kinyilatkoztatás fényében. Ezzel XXIII. János pápa az emberi jogokat érintő követelést először olyan alapokra helyezi, mely minden jóakarátú ember számára értelmezhető.

Keresztények számára két szempont fontos igazán az emberi jogok kapcsán: egyrészt világhossá válik, hogy a keresztény tanítás megvalósítása valami egyetemesen emberit jelent, mely minden felekezeti és vallási korláton túlhaladva minden egyes embert érint; másrészt az emberi jogokért való harc az evangélium szerint kötelesség, hogy Jézus Krisztus tanításainak megfeleljünk.

Az evangélium emberértelmezése megköveteli az egyes ember és az ő méltóságának feltétlen megbecsülését. Mindenki hasonmása és gyermeke Istennek, és senkit sem szabad ebből kirekeszteni. Az ember ezen értelmezése kizárja, hogy az egyén népekkel, illetve államokkal szemben háttétben szoruljon.

Pál apostol a galatáknak szóló levelében olvasható: „*Nincsen zsidó, sem görög, nincs rabszolga sem szabad ember, nincs férfi sem nő, hisz ti mind egyek vagytok Krisztusban*” (Galater 3,28). Nincs nép, nincs állam, nincs császár, nem uralkodó áll az emberek felett, hanem Krisztus, az Úr és Testvér. Ez a biblikusan megalapozott nézőpontja az emberi jogoknak a keresztények számára kötelező kötelesség. Egyben alkalmassá is tesz az együttműködésre minden jóakarátú emberrel, aki az emberi személy elidegeníthetetlen jogait elismeri. Világhossá válik, hogy a különböző magyarázatokkal, azonos és közös célok követése válik lehetővé. Ez különösképpen fontos a plurális társadalomban való együttéléshez.

A vallásszabadság, mint emberi jog elismerése a második vatikáni zsinaton

A tudat továbbfejlődése a katolikus egyházban az emberi jogokat illetően a legvilágosabban a vallásszabadsághoz való hozzáállásából olvasható le. Az 1948-as „EU Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának” 18-ik cikkében olvasható: „*Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és a vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek egyénileg vagy másokkal közösen, a nyilvánosság előtt vagy a magánéletben oktatás, gyakorlás, istentisztelet vagy szertartás keretében történő kinyilvánítása szabadságát.*” Hasonló megfogalmazások találhatóak az 1950-es „Európai Egyezmény az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságok Védelmére” 9-ik fejezetében. A 1975-ös helsinki Biztonságért és Együttműködésért Európában konferencia záróokmányában is elkötelezik magukat ezen elvek aláírói.

A „*Dignitatis humanae personae*” dekrétumra tekintettel szem előtt kell tartani a vallásszabadság megértésének fejlődését a katolikus egyházban, ez egy nagy előrelépést jelent és az egyház szavahihetőségéhez vezet az emberi jogokért vívott harcában.

Az 1962-es „Az egyház felett” című dekrétum 9-ik fejezetének vázlatában a vallásszabadságot érintően az a felfogás élt, melyet a 19-ik században világosan megfogalmaztak és sokak számára a katolikus intolerancia megtestesülését jelentette: ha

az emberek többsége egy államban katolikus, akkor az államnak is katolikusnak kell lennie. Más vallások hívőinek nincsen joga, vallásukat nyíltan gyakorolni. Az állam azonban a közjólét érdekében bizonyos esetekben tolerálhatja, vagy akár tolerálnia kell hitvallásukat. Ha az emberek többsége egy államban nem katolikus, akkor az állam számára a természetjog mérvadó, így tehát minden egyes katolikusnak és egyháznak meg kell adnia minden szabadságot. E felfogás alapján a tolerancia csak merő megtűrés és valós vallásszabadságról nem lehet szó. Ez a fejezet eltűnt az első tervezettel. A vallásszabadságot elkülönítve kezelték. A vallásszabadság kinyilatkoztatása alcímet kapott, amely a megértéshez fontos volt: *„A személy és a közösség joga társadalmi és polgári szabadságra vallási dolgokban.”*

E.W. Böckenförde az „Idő hangjai” című művében rámutatott arra, hogy mi is e dokumentum legfontosabb jelentése. Az egyház először ismerte el a vallásszabadságot egy hivatalos dokumentumban, mint „rendíthetetlen és megvonhatatlan jogát az egyénnek”. A tradicionális katolikus tanítás a vallásszabadság elismerését végeredményben mindig megtagadta. Kiindulási pontja az igazság előjoga volt a szabadsággal szemben, és az a tézis miszerint a tévedésnek magában semmi joga nincsen az igazsággal szemben. Ezt évszázadokon át tanították és hangoztatták.

Az olyan kiemelkedő teológus, mint Aqunói Szent Tamás szentenciamegjegyzéseiben a világi felsőbbségnek csak azt a jogát ismerte el, hogy eretnekeket halába küldjön, akkor is ha, másokat nem veszélyeztetnek, mert ők „Istenkáromlók (blasphemi in deum), hisz rossz hitet követnek. A nagy reformátorok – Luther, Melanchthon és kiváltképp Calvin – részben ettől a tanítástól eltértek, azonban a szankcionálás tekintetében semmiképp sem távolodtak el.

Miben nyilvánul meg azonban valóban a zsinat előtti egyházi tanítás? A lényeg abban rejtőzött, hogy a jog viselője, szubjektuma nem az ember volt, mint személy. Ez alapjaiban a természetjog gondolatának kifordítása. A jog nem illette meg az embert csak kizárólag emberi mi voltjából kifolyólag és a szabadság biztosítása érdekében, hanem csak amennyiben a vallási és erkölcsi igazságot vallja. Így tehát nem az ember maga, hanem az igazság rendelkezett joggal. Az ember együttélési rendjét érintően, ez azt jelentené: azok az emberek, akik az igazság birtokában vannak és a hatóságok, akik döntenek az igazságról rendelkeznek joggal. Az igazság világi felfogása szempontjából a konkrét ember valóságfelfogásában él. Ha azonban különböző igazságigények állnak szemben embercsoportok valóságfelfogásaiban, akkor mindenki saját magának igényelheti a jogot és tagadhatja meg másoktól.

A zsinat ma már határozottan elismeri minden ember külső jogát vallási szabadságához, és a személy elidegeníthetetlen jogának tekinti. Tisztázza, hogy a vallásszabadság független az egyén vallási meggyőződésének objektív valóságától.

A zsinat nyilatkozata a vallásszabadságról elismerte a vallásra vonatkozó személyes szabadság jogilag nem diszponálható mivoltának az elvét, és ezzel egyúttal elfogadta egy nélkülözhetetlen részét a modern szabadságfelfogásnak is. Az egyház elvárásai az államrenddel szemben következményekkel járt: az állam a vallásszabadságot semmilyen módon nem korlátozhatja; az államrendnek garantálnia kell a polgárok egyenjogúságát a törvény előtt, azonban az állam specifikus kötelességről a katolikus egyházzal, mint az igaz vallással szemben nem esik szó.

Többen voltak, kik feltették a kritikus kérdést, hogy vajon a zsinat ezáltal nem adta-e fel a katolikus hit igazságigényét. Ez azonban nem igaz. A zsinat ragaszkodik a katolikus hit igazságigényéhez. A nyilatkozat azonban megkülönböztet – E.-W. Böckenförde ebben látja az igazán alapvető előrelépést – jogrendet és morális köte-

lességeket. A kötelesség, vallási igazság keresése és ahhoz való ragaszkodás, érintetlenül hagyja a vallási szabadságra vonatkozó kívülálló jogot. Az utóbbi csak más emberek és állami erőszak támadásaira vonatkozik.

Ebből a zsinat tanításai alapján lényeges megkülönböztetés következik, mely sok aktuális politikai vitában és egyházi témakörökre kiterjedően is segítséget nyújthat: jogrend és erkölcsi rend összefüggésben állnak egymással, azonban tartalmat és célt tekintve különböznek. A jog vonatkozik az emberek kapcsolataira egymással és viszonyára az állami hatalmakkal szemben, nem érinti azonban kapcsolatát Istennel. A jog nem vonatkozik az örök boldogulásra és az ember erkölcsi kiteljesedésére, hanem a világi együttélés külső rendjére. Elsődlegesen nem erény illetve valóságrend, hanem béke és szabadságrend. Éppen ezért teszi lehetővé minden egyén számára, az igazságnak megfelelően, hogy hogyan ismeri fel vagy fogja meg a hitében, a létet, hogy így boldogulását elérje.

Végeredményben a tradicionális katolikus toleranciaelmélet problémája abból állt, hogy elveket, melyek erkölcsi téren érvényesek voltak, minden további nélkül kiterjesztették jogi területekre is. Ezáltal gyakran akaraton kívül szabadság pusztítóan és diktatórikusan hatottak.

Két, manapság lehetséges, helytelen irányú fejlődésre szeretnék rámutatni:

a.) Néha az a benyomásunk, mintha a zsinat vívmányait, melyek sokat tettek a katolikus egyház emberi jogokért vívott harcának hihetőségéért, manapság könnyelműen kezelik. Gondoljunk csak azokra a csoportokra, akik az egyház tanítására vagy akár az evangéliumra hivatkozva, saját politikai véleményüket, mint az egyetlen igazat ismerik és ezt minden eszközzel – hisz ez az igazság – meg is valósítják. Fenn áll annak veszélye, hogy diktatórikussá válnak és az egyén szabadsága ellen cselekednek.

b.) Vannak, ki úgy gondolják, hogy a vallásszabadságot nemcsak kifelé kell megvalósítani, az állami hatáskör és világi jogrend irányába, hanem befelé is, az egyház irányába. Itt könnyen adódhat félreértés. A vallásszabadság nem a saját egyházzal szemben jelent vallási szabadságot, hanem arra a jogi szabadságra vonatkozik, miszerint tartozhatunk egy ilyen közösséghez vagy akár – legalább is jogilag – meg is válhatunk tőle. Egy hitközösség, legyen akár egyházi kereteken belül vagy kívül, éppen azon alapszik, hogy bizonyos vallási tartalmakat igaznak tekint és tanításban és gyakorlatban rögzíti ezeket. Azon tartalmakkal szemben, melyek a közösség identitását alapozzák meg, nem lehetséges – egyházon belüli – vallásszabadság.

Összefoglalóan megállapítható: a vallásszabadság dekrétumában a katolikus egyház a második vatikáni zsinat alkalmával meggyőzően taglalta, hogy komolyan gondolja az emberi jogokat, mint az egyén elidegeníthetetlen jogát. A vallásszabadságot nemcsak a saját egyházának követeli, mint jogot, hanem a középpontba állítja a vallásszabadság elismerését, mint minden egyes ember jogát. Így az egyház szava-hihetően emeli fel hangját, mint az tágabb értelemben vett emberi jogok ügyvédje, ahogy II. János Pál pápa fejezte ki 1979-ben az ENSZ közgyűlésén, abban a tudatban, hogy ha az emberi jogok „igazsága és elve” feledésbe merülnének és átlépnénk rajtuk és „elveszítenék evidenciájukat”, akkor az emberiséget „egy újabb pusztítás fenyegetheti.

Feladatok a jelenben és a jövőben

A legjobb elmélet is kevés, ha nem alkalmazzák a gyakorlatban és ott nem válik be. Ezért 1971-ben a püspöki zsinat őszintén megállapította:

„Ha az egyháznak bizonyítani kell igazságosságát, akkor biztosan tudja, hogy annak, aki nyilvánosan merészel beszélni az igazságosságról, elsősorban más szemében kell igazságosnak lennie.”

Ez a mondat érvényes az egyházra, és érvényes minden egyes keresztény életére is. Ebből sok minden adódik. Három példát említenék:

a.) Kiállni minden egyes emberi jog mellett, akár jelentős, akár nem.

Az egyház fáradozásai az emberi jogok érdekében elsősorban az elnyomottak hangjává válást jelenti, azok hangjává és szóvivőjévé válni, kik nem tudnak maguktól felszólalni. Az ember ügyvédjének kell lennünk, mindegy hogy, keleten vagy nyugaton, északon vagy délen él. Mivel az egyház nem követ saját politikai célokat, arra hivatott, hogy minden emberi jogokat érintő egyoldalúsággal vagy korlátozással szemben fellépjen. Az emberi jogok teljessége számít, hisz az egyes jogok összefüggésben állnak egymással: szabadság nélkül nincs igazságosság, igazságosság nélkül nincsen szabadság. A szabadságnak meg kell mutatkoznia a közösségépítésben, a szabad vallásgyakorlásban, a politikai közreműködés lehetőségében, a magántulajdon, a nevelés és a munka világának szabadságában. Ha csak egy területet is sérelem ér, akkor az egyháznak ezt meg kell neveznie.

Ez a házához való jogra is érvényes. Ezért kötelessége az egyháznak, manapság is nyomatékosítani, hogy a házához való jog az alapvető emberi jogok egyike. II. János Pál pápa egyik beszédében 1982. január 16-án a diplomáciai testület előtt a Vatikánban kihangsúlyozta:

„Az embert nem lehet attól a jogától megfosztani, hogy abban a szülőházában éljen és lélegezzen, amelyben először megpillantotta a napvilágot, melyhez legdrágább emlékei fűződnek családjáról, ahol ősei sírjai vannak, ahol az a kultúra él, mely saját identitását adja és táplálja, melyhez tradíciók kötődnek, melyek életerővel és szerencsével ajándékozzák meg, ahol az emberi kapcsolatok összessége található, melyek őt erősítik és védik.”

A pápa ezen nyilatkozata a világ minden részén, minden népre és nemzetre vonatkozóan érvényes, akkor is ha ezzel régebben elszenvedett igazságtalanságok jövététele jár együtt. Ebben a minden ember, nép és állam számára kötelező követelésben rejlik az egyházi kijelentések értéke. A katolikus egyháznak lehetősége van arra, hogy a világot behálózó jelenléte miatt, kezessé váljon azért, hogy az emberi jogokat minden ember számára a világ minden részén egyenlő mértékben hajtsák be. Egyik más intézmény sem tud ilyen mértékű követelést a magáénak tudni. Az egyház számára ebből azonban az a kötelessége is fakad, hogy mindenhol „azonos mércével” mérjen.

b. A megkülönböztetés adománya

A történelem megmutatta: nemcsak keresztények képesek és készek fellépni az emberi jogokért és az emberi méltóságért. ha az indoklás és az értelmi horizontok különbözőek is, az egyház mind azoknak az oldalán fog állni, akik az emberi jogokat és az emberi méltóságot a gyakorlatban próbálják megvalósítani. Eközben az is nyilvánvalóvá válik, hogy a kereszténység és a keresztény tanítás az embertől nem idegen, hanem sokkal inkább azonos lényegű.

Ezért fontos, minden jóakarató emberrel együttműködni az emberi jogok megóvásának érdekében. Keresztények képesek közreműködni minden állammal, mely vallja az emberi egyént és elismeri államosított jogként az emberi jogok egyetemességét. Ennél a közreműködésnél az egyháznak, mint minden egyes kereszténynek,

körültekintően különbséget kell tennie, hogy mely kérdésekben kötöttek a keresztények a hitük által, azoktól a praktikus kérdésektől, melyekben a keresztények azonos lelkiismeretesség esetén, különböző utakat követnek a cél érdekében.

Mulasztás volna, ha a katolikus egyház az emberi jogok elismerésével megfeleledkezne arról, hogy a politikai pluralitás is az emberi jogok egyike. Politikai állam- és társadalmi rend tekintetében az egyház egyetlen opciót ismer: az emberi személyiség elvén kell nyugodnia. Ezen az alapon sok megoldás lehetséges, egészen addig, amíg maga az alap nem semmisül meg. Tekintettel sok aktuális vitára éppen a megkülönböztetés képességét kell fejlesztenie az egyháznak.

c. Az emberi jogok nemcsak a távolban aktuálisak

Az emberi jogok tiszteletben tartása mellett egyetlen társadalmi szerkezetben és államban sem szabad arról megfeleledkezni, hogy a közvetlen környezetünkben is felemeljük hangunkat. Az evangélium által követelt testvérszeretetet nem szabad „távoliak szeretetére” degenerálni. A mi társadalmunkban is vannak területek, ahol kérdéses, hogy megvalósultak-e az emberi jogok. Gondoljunk csak a meg nem született gyermek védelmének eltűnő tudatosságára; gondoljunk arra, mily módon viselkedünk külföldi polgárainkkal szemben; vagy egy aktuális példát említve, hogyan bánunk a kitelepülőkkel.

A probléma rétegződése mellett világos kell, hogy legyen: itt honfitársak jönnek hozzánk, akik a második világháború következményei miatt a legtovább szenvedtek, akik segítséget és támogatást várnak, és akik beutazását nem szabad megtiltani. Ezeket az embereket is megilletik az elidegeníthetetlen emberi jogok – ők is hasonmásai és teremtményei Istennek. A példa megmutatja, hogy nem mindig kényelmes az emberi jogokért harcolni. Legyen szó az élethez való jogról, a hazához való jogról vagy a vallásszabadságról. Aki harcol az emberi jogokért, számolnia kell azzal, hogy a kor szellemével ellentmondásban él. Ez azonban ki kell tudni bírni.

Az emberi jogokért történő elkötelezettség az egyház alapvető feladatából fakad. Ez az alapvető feladat nem keresztényekre irányul, hanem az emberre. Villot kardinális 1973-ban ezt írta: az egyház *„küldetése ellen tenne, ha elmulasztaná tanúbizonyosságát adni azon problémákra, melyek esetében az emberek szellemi és földi jóléte foroghat kockán.”*

Összegzés

Egyház és emberi jogok történetét a múltban és a jelenben is erőfeszítések és mulasztások alkották. A katolikus egyháznak nem kell rejtőzködni. Az egyház nyilvános elkötelezettséggel és sok aprólékos munkával harcol az emberi jogok megóvásáért és megvalósításáért. De ahogy az egyház mindig „bűnös egyház” is, úgy voltak és vannak mulasztásai. Ezt kitartással és türelemmel elszenvetni, maradandó feladata minden kereszténynek, főképpen, ha közvetlen politikai felelősséggel van felruházva.

(Fordította: Kispál Gabriella)

Die Katholische Kirche und die Menschenrechte

Im Anfang steht der Dank. Dank ist ein Hauptwort und die richtige Bezeichnung für ein Ding. Ich kann sagen, dass ich Dinge habe, z.B. ein Haus, eine Uhr, ein Auto.

Die richtige Bezeichnung für eine Tätigkeit, um einen Prozess auszudrücken aber ist ein Verbum, zum Beispiel: ich bin, ich liebe, ich wünsche – und deswegen sage ich lieber: Ich danke, und das könnte ich sogar singen: „Gratias agamus ...“

Das hat auch den weiteren Vorteil, dass das Ich zur Sprache kommt: Ich danke – also bin ich und ich bin, damit ich danke.

Wer aber bin ich?

Und so stelle ich mich Ihnen vor:

Ich bin am 23.01.1934 in Mährisch-Trübau (heute nur noch Moravská Třebová) als tschechoslowakischer Staatsbürger deutscher Volkszugehörigkeit geboren.

Mein Vater, damals 24 Jahre alt, war als wehrpflichtiger Soldat im Infanterieregiment Nr. 5 des tschechoslowakischen Heeres in Uherské Hradiště (Ungarisch Hradisch) in der Nähe von Velehrad, dem Ursprungsort der mährischen Mission von Cyrill und Method stationiert. Sein Kapitän teilte ihm zwar mit, dass ich geboren war, aber er beauftragte doch sicherheitshalber die tschechische Gendarmerie in meiner Heimatstadt, nachzusehen, ob ich überhaupt existierte, und dann erst gab er ihm Urlaub.

Da kam dann also der tschechische Gendarm an mein Bettchen um nachzusehen. Das war mein allererster Kontakt mit der tschechoslowakischen Staatsmacht.

Elf Jahre später sollte mir dann befohlen werden, den Lastwagen zum Abtransport der Vertreibung zu besteigen: „Gerhard Pieschl, ruff auf die Auto!“

Ein weiterer Kontakt mit der tschechoslowakischen Staatsmacht nahm ein glücklicheres Ende, weil der tschechische Pfarrer meiner deutschen Heimatstadt, Dr. Rudolf Simon, den geplanten Abtransport der Hitlerjugend 1945 verhinderte.

1938 während der Sudetenkrise überbrachte wahrscheinlich derselbe Gendarm, dem ich ja schon von der Geburt her bekannt war, meinem Vater persönlich den Einberufungsbefehl – nicht ohne den drängenden Hinweis, dass er sich erschießen müsste, würde der Vater der Einberufung nicht nachkommen. Zuvor aber hätte der Vater die Möglichkeit gehabt, in der Zeit der Arbeitslosigkeit im tschechischen Heer Offizier zu werden – allerdings wäre der Preis die Aufgabe der deutschen Volkszugehörigkeit, das aber stand außer Frage. So konnte er dann später in der deutschen Armee als gemeiner Soldat anfangen.

Er ist dann 1944 in der Schlacht um Budapest in Hatvan als Offizier gefallen und ruht in ungarischer Erde auf dem Soldatenfriedhof in Szekesfehervar.

Das also ist meine Familiengeschichte, das bin ich. Und so wird es Ihnen verständlich, dass ich für die Verleihung der Ehrendoktorwürde, wie es aus der Bezeichnung überdeutlich hervorgeht, zunächst eine Ehre, eine große Ehre der Universität von Pecz und ihrer Philosophischen Fakultät aus ganzem Herzen danke.

Katholische Kirche und Menschenrechte – Einsatz und Versäumnisse

Wer sich heute über die Menschenrechte und ihre Einschätzung in Katholischer Theologie und Kirche informieren will, wird sicher zum zweiten Band des katholischen Erwachsenenkatechismus „Leben aus dem Glauben“ greifen.¹ Ein Blick in den Index zeigt, dieser Themenbereich nimmt einen breiten Raum ein. Bei genauerem Studium

ist festzustellen, dass die katholische Kirche heute die Menschenrechte als Maßstab für ein menschenwürdiges Leben ansieht. Diese Einschätzung steht am Ende einer Entwicklung der geistigen Auseinandersetzung von Theologie und Kirche mit den „Menschenrechten“.

Es ist nicht zu übersehen, die Idee der Menschenrechte hat durchaus religiöse, ja christliche Wurzeln. Dies wird schon optisch an den grundlegenden Dokumenten sichtbar. Schaut man sich die Tafeln an, auf denen die „Déclaration des droits de l'homme et du citoyen“ vom 26. August 1889 niedergeschrieben wurde, so werden Erinnerungen an religiöse Symbole wach. Diese Tafeln erinnern an Darstellungen der Gesetzestafeln der Zehn Gebote, sie sind eingerahmt von Figuren, von denen der eine einen Engel darstellt, und darüber ist ein Auge im Dreieck zu sehen: Symbol für das Auge Gottes. Im Text dieser „Declaration“ heißt es unter anderem:

„Daher erkennt und erklärt die Nationalversammlung in Gegenwart und unter dem Schutz des höchsten Wesens folgende Rechte des Menschen und des Bürgers:

1. Die Menschen werden frei und gleich an Rechten geboren und bleiben es.
2. Der Endzweck aller politischen Vereinigung ist die Erhaltung der natürlichen und unabdingbaren Menschenrechte. Diese Rechte sind die Freiheit, das Eigentum, die Sicherheit, der Widerstand gegen Unterdrückung.“²

Wenn heute eine Deklaration der Menschenrechte, nehmen wir an, die Artikel 1 bis 19 des Grundgesetzes der Bundesrepublik Deutschland oder der Text der „Universal Declaration of Human Rights“ der UN vom 10. Dezember 1948 oder die Konvention des Europarates zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten vom 4. November 1950, mit solch religiösen Symbolen veröffentlicht würde, gäbe es mit Sicherheit Erstaunen und Kritik. Ja, solches würde als eine ungerechtfertigte Theologisierung angesehen werden, eine unzulässige Vereinnahmung zugunsten der Kirche.

Für eine solche Kritik gibt es eine interessante zeitgeschichtliche Parallele: Als 1963 Papst Johannes XXIII. die Enzyklika „Pacem in terris“ veröffentlichte und darin in aller Deutlichkeit die allgemeinen Menschenrechte von der katholischen Kirche anerkannt wurden, gab es in der Presse Kritik und Erstaunen: Die Enzyklika sei zu wenig theologisch. Die Adressaten jener Enzyklika waren zum ersten Mal in der Kirchengeschichte nicht nur die Gläubigen der eigenen Kirche, sondern „alle Menschen guten Willens“.

Zu Beginn der Enzyklika heißt es: „*Rundschreiben unseres Heiligen Vaters, Johannes XXIII., durch Gottes Vorsehung Papst, an die ehrwürdigen Brüder, die Patriarchen, Primaten, Erzbischöfe, Bischöfe und an die anderen Oberhirten, die in Frieden und Gemeinschaft mit dem Apostolischen Stuhl leben, an den Klerus und die Christgläubigen des ganzen Erdreiches sowie an alle Menschen guten Willens.*“

Beim Thema „Kirche und Menschenrechte“ müssen also verschiedene Dimensionen in Betracht gezogen werden.

Bischof Tenhumberg schrieb 1976: „*So sind die Menschenrechte zur Klammer geworden, die den Schutz und die Wahrung der klassischen individuellen Menschenrechte mit den alten und neuen Forderungen nach sozialer Gerechtigkeit und nach gerechten Sozialstrukturen verbindet, Entwicklungsarbeit der Kirche und Entwicklungspolitik eingeschlossen. Zugleich werden die Menschenrechte zur Klammer, die das Engagement der Christen aus dem Geist des Evangeliums und der christlichen Soziallehre mit dem gleichgerichteten Engagement aller Menschen guten Willens verbindet, zumindest verbinden kann. Je breiter der allgemeine Konsens in den Menschenrechten wird, um so mehr Chancen haben sie, gewahrt und verwirklicht zu werden.*“⁵

Katholische Kirche und Menschenrechte -ein langer Weg bis zur Enzyklika „Pacem in terris“

„Kirche und Menschenrechte“ ist heute in der Öffentlichkeit im allgemeinen kein Thema, das mit einem Fragezeichen versehen wird. Nicht zuletzt durch den Einsatz von Papst Johannes Paul II. ist die Kirche zum unermüdlichen Mahner für die Einhaltung der Menschenrechte in der Welt geworden.

In seiner ersten Enzyklika „Redemptor hominis“ schrieb Papst Johannes Paul II.:

„Die Kirche braucht nicht zu betonen, wie sehr dieses Problem mit ihrer Sendung in der Welt von heute verbunden ist. Es bildet nämlich eine der grundlegenden Voraussetzungen für den sozialen und internationalen Frieden, wie Johannes XXIII., das Zweite Vatikanische Konzil und auch Paul VI. in besonderen Dokumenten dargelegt haben. Letztlich führt sich der Frieden zurück auf die Achtung der unverletzlichen Menschenrechte – opus iustitiae pax -, während der Krieg aus der Verletzung dieser Rechte entsteht und noch größere derartige Verletzungen nach sich zieht.“⁶

Auch in seinen späteren Reden und Schreiben spielen die Menschenrechte und ihre Verteidigung eine besondere Rolle. Das ist allseits begrüßt worden, denn für viele Zeitgenossen muss eine der dringlichsten Aufgaben der Kirche darin gesehen werden, als Anwalt der Menschenrechte und der Unterdrückten sowie Unterprivilegierten, denen diese Rechte weltweit vorenthalten werden, das Gewissen der Weltöffentlichkeit wachzurütteln und die Menschenrechtsverletzungen, wo immer in der Welt sie geschehen, mit dem gesamten Einsatz der moralischen Autorität der Kirche anzuklagen.

Fast täglich berichten die Massenmedien über eklatante Verletzungen der Menschenrechte, völkische und rassische Diskriminierungen, ethnische Säuberungen, brutale Morde an ganzen Volksgruppen, wirtschaftliche und politische Ausschaltung von Minderheiten, systematische Verfolgung von Andersdenkenden, physische und psychische Folter, Terror und Brutalität gegen Wehrlose, Ausbeutung, Hunger und Armut in vielen Teilen der Welt. Es besteht die Gefahr, dass durch die unablässige und massive Konfrontation mit derartigen Nachrichten mit der Zeit eine allmähliche Gewöhnung an das Unmenschliche eintritt und das Gewissen der einzelnen und der Öffentlichkeit abstumpfen.

Andererseits lässt sich nicht verkennen, dass in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg die Sensibilisierung für Menschenrechtsfragen, besonders unter der jungen Generation, ständig zugenommen hat. Die Menschenrechtsfragen sind in den letzten Jahren zu einem beherrschenden Thema der öffentlichen Diskussion auf nationaler und internationaler Ebene geworden. Von der Kirche wird in dieser Situation nicht nur erwartet, dass sie einen überzeugenden Beitrag zur uneingeschränkten Sicherung der Menschenrechte leistet, sondern auch, dass sie zur Klärung der mit den Menschenrechtsfragen verbundenen Probleme beiträgt. Für die Kirche selbst stellt sich dabei die Frage, wie sie ihrerseits das Anliegen unveräußerlicher Rechte des Menschen von ihrem Selbstverständnis her so begründen kann, dass es sowohl biblisch und theologisch legitimiert als auch für Nichtchristen und Nichtkatholiken akzeptabel ist.

Die Kirche hat auf dem Zweiten Vatikanischen Konzil feierlich erklärt, dass sie ihre Tore weit zur Welt hin öffnen und in einen Dialog mit allen Gutwilligen eintreten wolle. Das Thema Menschenrechte ist ein zentrales Feld der Begegnung von Kirche und moderner Welt. Da die weltweite Anerkennung und Durchsetzung der Menschenrechte eine unverzichtbare Voraussetzung für den Frieden ist, kann die Kirche ihre Friedensbotschaft dem heutigen Menschen nur glaubhaft verkünden, wenn sie einen

überzeugenden Beitrag zur Sicherung der Rechte der Menschen in allen Teilen der Welt leistet. Die Menschenrechte sind eine Herausforderung an die Kirche und ein aktueller Test für ihre Glaubwürdigkeit in unserer Zeit.

Papst Johannes Paul II. sind in diesem Zusammenhang zwei Aspekte besonders wichtig: Zum einen die moralische Unterstützung der Vereinten Nationen und das Eintreten für die internationalen Institutionen. Es genügt nicht, die Menschenrechte einzufordern und ihre Verletzungen anzuprangern. Es darf nicht bei bloßen Deklamationen bleiben, es müssen wirksame Institutionen geschaffen werden, welche die Anerkennung der Rechte garantieren und sanktionieren können. Zum anderen muss die Kirche, will sie in der Menschenrechtsfrage glaubwürdig bleiben, dafür Sorge tragen, dass die Grundrechte auch und vor allem in der kirchlichen Gemeinschaft voll respektiert werden. Die Kirche hat in dieser Hinsicht eine hohe Verantwortung. Sie soll nach den Worten des Papstes ein „Spiegel der Gerechtigkeit“ (*speculum iustitiae*) sein.

Es ist interessant festzustellen, dass der Beitrag des Papstes zur Erhaltung und Einhaltung der Menschenrechte in der Öffentlichkeit – auch bei sonst der Kirche eher kritisch gegenüberstehenden Menschen – geschätzt wird. Die Gesellschaft respektiert, ja akzeptiert die Kirche bei den Bemühungen für volle Anerkennung der Menschenrechte.

Dies war nicht immer so. Ein Blick in die Geschichte legt aber nahe, Versäumnisse der Kirche nicht zu verschweigen. In prägnanter und offener Kürze formuliert Vorgrimmler im „Lexikon für Theologie und Kirche“:

„Letztlich gründen alle Menschenrechte in jenem Verständnis der absoluten Würde und Gültigkeit der Person, die das Christentum gebracht und selber langsam zu verstehen gelernt hat, oft erst unter dem Druck einer säkularisierten Form dieser christlichen Grundüberzeugung.“⁷

Hier ist das Problem bekennd genannt. In ebensolcher Offenheit und Klarheit hat die Päpstliche Kommission „*Justitia et Pax*“ 1976 in dem Arbeitspapier „Die Kirche und die Menschenrechte“ selbstkritisch zurückgeblickt und festgestellt: „Es gab Zeiten, in denen die geschichtliche Entwicklung zur Anerkennung der Menschenrechte von bürgerlichen und kirchlichen Stellen durch Argumente und institutionelle Strukturen verdeckt wurde, die diesen Fortschritt hemmten. Wir sind uns dessen wohl bewusst, dass die Haltung der Kirche in den letzten zwei Jahrhunderten gegenüber den Menschenrechten nur zu oft durch Zögern, Einsprüche und Vorbehalte gekennzeichnet war. Gelegentlich kam es auf katholischer Seite sogar zu heftigen Reaktionen gegen jede Erklärung der Menschenrechte im Geiste des Liberalismus und des Laizismus.“

Die grundlegenden Veränderungen, hervorgerufen durch die neuen Ideale der Freiheit, des Fortschritts und der Verteidigung der Menschenrechte in der Aufklärung und der Französischen Revolution, die Säkularisation der Gesellschaft gegen den Klerikalismus, die dringende Notwendigkeit, dem Indifferentismus, dem Naturalismus und vor allem dem totalitären und antiklerikalen Laizismus (liberal im Denken, aber feindlich gegen jede Religion) zu widerstehen: All das bewog die Päpste oft zur Vorsicht und Ablehnung, ja manchmal sogar zur offenen Feindschaft und Verurteilung.“⁸

Eine bescheidene Wende in der Haltung der Kirche vollzog sich schon unter Leo XIII. Vor allem der soziale Kontext der Menschenrechte wurde in „*Rerum novarum*“ in den Überlegungen zur Wirtschafts- und Gesellschaftsordnung praktisch umgesetzt. Diese noch eher vorsichtige Annäherung an die Idee der Menschenrechte wurde von Pius XI. in der Enzyklika „*Quadragesimo anno*“ verstärkt, in der er eine positive Formu-

lierung der Menschenrechte gibt. Unter Papst Pius XII. konzentrierte sich das Lehramt der Kirche schon auf die Verteidigung der Menschenrechte. In der Weihnachtsansprache im Jahre 1942 trat er dafür ein, dass die von Gott verliehene Würde des Menschen wiederhergestellt werde, und in der Weihnachtsansprache 1944 verteidigte der gleiche Papst das Recht aller Bürger, am öffentlichen Leben und an der Regierung des Staates teilzunehmen. Bei anderen Gelegenheiten unterstützte er besondere Rechte, wie das Recht jeder Familie auf genügenden Lebensraum; das elementare und ursprüngliche Recht der Eltern, selbst zu entscheiden, wie ihre Kinder erzogen werden; das Recht auf Leben und auf körperliche und geistige Gesundheit. Diesem grundlegenden Menschenrechtsverständnis entspringt auch sein Eintreten für die Rechte der Vertriebenen und Flüchtlinge.⁹

Den entscheidenden Durchbruch in der Haltung der katholischen Kirche zu den Menschenrechten vollzog Papst Johannes XXIII. in der Enzyklika „Pacem in terris“. Ihre Bedeutung ist bis heute richtungweisend. Inhalt und Form der Enzyklika stehen bei Papst Johannes XXIII. in einem engen Zusammenhang. Er hatte erkannt, dass Frieden und Menschenrechte untrennbar miteinander verbunden sind. Deshalb sah er es als seine Pflicht an, für diese Ziele nicht nur die Gemeinschaft der Gläubigen anzusprechen, sondern „alle Menschen guten Willens“. Diese Zielgruppe anzusprechen hatte dann auch Konsequenzen für Argumentationsart und Sprache.

Zentral vorangestellt wird in „Pacem in terris“ eine Grundüberlegung zum Menschenverständnis. Es heißt hier, der Mensch sei „seinem Wesen nach Person“. „Er hat eine Natur, die mit Verstand und Willensfreiheit ausgestattet ist; er hat aus sich Rechte und Pflichten, die unmittelbar und gleichzeitig aus seiner Natur hervorgehen. Weil sie allgemein gültig und unverletzlich sind, können sie auch in keiner Weise veräußert werden.“¹⁰

Wiederum äußerst präzise das „Lexikon für Theologie und Kirche“: „Menschenrechte nennt man die Summe jener unveräußerlichen und unverzichtbaren Grundrechte, die jedem einzelnen Menschen (auch dem Kind und dem Verbrecher) aufgrund seines menschlichen Wesens (als einer Person) nach dem Naturrecht (in dessen jeweiliger historischer Gestalt) eingeräumt werden müssen, damit er sich wirklich als freie, eigenverantwortliche Person verwirklichen kann; sie werden vor allem als vom Staat und seiner politischen Rechtsordnung zu respektierende betrachtet.“¹¹

Mit anderen Worten: Menschenrechte dürfen niemandem abgesprochen, niemandem vorenthalten werden, und es kann auch keiner selbst auf sie verzichten.

Wie sehr sich Johannes XXIII. bemüht, in der Sprache all derer zu sprechen, die guten Willens sind, wird in der ganzen Anlage des Textes von „Pacem in terris“ deutlich. Um keine theologischen Anforderungen an denjenigen zu stellen, der weltanschaulich nicht auf dem christlichen Boden steht, gebraucht er eine Formulierung, die annähernd die gleiche ist wie jene der allgemeinen Erklärung der Menschenrechte in der Charta der Vereinten Nationen: Der Mensch hat eine Natur, „die mit Verstand und Willensfreiheit ausgestattet ist“. Die Theologie spricht in diesem Zusammenhang von dem „natürlichen Bild Gottes im Menschen“ und leitet daraus die Rechte und Pflichten des Menschen her.

Für den Christen hat überdies die mit Verstand und Willensfreiheit ausgestattete menschliche Natur noch weitere Dimensionen, worauf der Papst unmittelbar anschließend hinweist: „Denn die Menschen sind ja durch das Blut Jesu Christi erlöst, durch die göttliche Gnade Söhne und Freunde Gottes geworden und zu Erben der ewigen Herrlichkeit eingesetzt.“¹² Mit Bedacht also hat Papst Johannes XXIII. in

dieser Enzyklika ein Menschenverständnis begründet, das von der Personalität des Menschen ausgeht. „Person sein“ heißt: Der Mensch ist fähig zur Selbstbestimmung, er ist dazu berufen, sein Leben nach eigenem Entwurf und in eigener Verantwortung zu entwerfen, zu gestalten und zu führen. Ganz bewusst wird diese allgemeine Grundlage erst in einem weiteren Abschnitt der Enzyklika im Lichte der Offenbarung gedeutet. Damit stellt Papst Johannes XXIII. die Forderung nach Anerkennung der Menschenrechte zunächst auf einen Boden, den jeder betreten kann, der guten Willens ist.

Für Christen stellen sich im Einsatz für Menschenrechte zwei Aspekte dar: Zum einen wird deutlich, dass die Verwirklichung der christlichen Lehre etwas allgemein Menschliches ist, das über alle konfessionellen und religiösen Schranken hinaus jeden Menschen betrifft; zum anderen ist der Einsatz für Menschenrechte eine Verpflichtung vom Evangelium her, der Lehre Jesu Christi gerecht zu werden.

Das Menschenverständnis des Evangeliums verlangt einen unbedingten Respekt vor dem einzelnen Menschen und vor seiner Würde. Jeder einzelne ist Ebenbild und Kind Gottes, und niemand darf davon ausgeschlossen werden. Dieses Verständnis vom Menschen schließt aus, dass der einzelne gegenüber Völkern oder Staaten oder der Gesellschaft in den Hintergrund tritt.

Der Apostel Paulus schreibt in seinem Brief an die Galater: „Da ist nicht Jude noch Grieche, nicht Sklave noch Freier, nicht Mann noch Frau, denn ihr alle seid einer in Christus“ (Galater 3,28). Nicht Volk, nicht Staat, nicht Kaiser, nicht Herrscher steht über den Menschen, sondern Christus ist der Herr und Bruder. Diese biblisch fundierte Sicht der Menschenrechte ist für Christen bindende Verpflichtung. Sie befähigt aber gleichzeitig, mit allen Menschen guten Willens, die die unveräußerlichen Rechte der menschlichen Person anerkennen, zusammenzuwirken. Es wird deutlich, dass mit unterschiedlichen Begründungen gleiche, gemeinsame Ziele verfolgt werden können. Dies ist gerade für das Zusammenleben in einer weltanschaulich pluralen Gesellschaft wichtig.

Anerkennung der Religionsfreiheit als Menschenrecht im Zweiten Vatikanischen Konzil

Die Fortentwicklung des Bewusstseins für die Menschenrechte in der katholischen Kirche lässt sich am deutlichsten an der Haltung zur Religionsfreiheit aufzeigen. In der „Allgemeinen Erklärung der Menschenrechte der UN“ von 1948 heißt es in Artikel 18: „Jeder Mensch hat Anspruch auf Gedanken-, Gewissens- und Religionsfreiheit, dieses Recht umfasst die Freiheit, seine Religion oder seine Überzeugung zu wechseln, sowie die Freiheit, seine Religion oder seine Überzeugung allein oder in Gemeinschaft mit anderen, in der Öffentlichkeit oder privat, durch Lehre, Ausübung, Gottesdienst und Vollziehung von Riten zu bekunden.“¹³ Ähnliche Formulierungen finden sich in Artikel 9 der „Europäischen Konvention zum Schutz der Menschenrechte“ von 1950. Auch in der Schlussakte der KSZE in Helsinki von 1975 verpflichteten sich die Unterzeichner diesen Prinzipien.

Unter der Rücksicht des Themas soll aber im Blick auf das Dekret „Dignitatis humanae personae“ auf eine Entwicklung im Verständnis der Religionsfreiheit in der katholischen Kirche aufmerksam gemacht werden, die einen großen Fortschritt bedeutet und zur Glaubwürdigkeit der Kirche im Einsatz für die Menschenrechte beigetragen hat.¹⁴

Im Entwurf des IX. Kapitels des Dekrets „Über die Kirche“ wurde 1962 bezüglich der Religionsfreiheit noch jene Auffassung vertreten, die im 19. Jahrhundert besonders

deutlich formuliert wurde und für viele als Inbegriff katholischer Intoleranz galt: Ist die Mehrheit der Menschen in einem Staat katholisch, dann muss der Staat ebenfalls katholisch sein. Für die Bekenner eines anderen Glaubens gibt es kein Recht, diesen Glauben öffentlich zu bekennen. Der Staat kann und muss unter Umständen aber wegen des Gemeinwohls ihr Bekenntnis tolerieren. Ist die Mehrheit der Menschen in einem Staat nichtkatholisch, dann hat sich der Staat nach dem Naturrecht zu richten, das heißt, er hat sowohl den einzelnen Katholiken als auch der Kirche alle Freiheit zu lassen. In dieser Auffassung ist Toleranz bloße Duldung, und von eigentlicher Religionsfreiheit kann keine Rede sein. Dieses Kapitel verschwand mit dem ersten Entwurf.¹⁵ Das Thema Religionsfreiheit wurde gesondert behandelt. Die Erklärung über die Religionsfreiheit erhielt einen Untertitel, der für das Verständnis wichtig war: „Das Recht der Person und der Gemeinschaften auf gesellschaftliche und bürgerliche Freiheit in religiösen Dingen.“¹⁶

E.-W. Böckenförde hat in den „Stimmen der Zeit“ darauf hingewiesen, worin die große Bedeutung dieses Dokumentes besteht.¹⁷ Erstmals hat die Kirche in einem amtlichen Dokument die Religionsfreiheit „als ein unverbrüchliches, unentziehbares Recht der Person anerkannt“. Die traditionelle katholische Lehre hatte die Anerkennung eines Rechts auf Religionsfreiheit im Ergebnis immer abgelehnt.

Sie ging vom Primat der Wahrheit gegenüber der Freiheit aus und von der These, dass dem Irrtum an sich kein Recht gegenüber der Wahrheit zukommen könne. Das ist über Jahrhunderte hinweg immer wieder gesagt und gelehrt worden.

Ein so großer Theologe wie Thomas von Aquin hat – in seinem Sentenzenkommentar – der weltlichen Obrigkeit ausdrücklich das Recht zuerkannt, Häretiker in den Tod zu schicken, auch dann, wenn sie die anderen nicht gefährdeten, denn „sie sind Lästerer gegen Gott (blasphemi in deum), weil sie einem falschen Glauben folgen“. Auch die großen Reformatoren – Luther, Melanchthon und erst recht Calvin – sind von dieser Lehre zwar zum Teil graduell, im Hinblick auf die Sanktionen aber keineswegs prinzipiell abgerückt.

Worin lag der Kern dieser vorkonziliaren kirchlichen Lehre? Der Kern lag darin, dass Subjekt, Träger des Rechts, nicht der Mensch als Person war. Das war im Grunde eine Verkehrung des Gedankens jeden Naturrechts. Recht kam dem Menschen nicht als Menschen zu, als Ausfluss seines personalen Seins und zur Sicherung seiner personalen Freiheit, sondern nur, sofern und soweit er in der religiösen und sittlichen Wahrheit steht. Nicht der Mensch als solcher, sondern nur die Wahrheit hatte letztlich Recht. In die Ordnung des menschlichen Zusammenlebens übersetzt, hieße das: Diejenigen Menschen, die im Besitz der Wahrheit sind oder sich darin glauben, und die Instanz, die über die Wahrheit entscheidet, haben Recht. Wahrheit existiert ja im Bereich der irdischen Welt in der Wahrheitsüberzeugung konkreter Menschen. Stehen nun aber verschiedene Wahrheitsansprüche in den Wahrheitsüberzeugungen von Menschengruppen gegeneinander, so beansprucht jeder allein für sich das Recht und verweigert es dem anderen.

Das Konzil hat dies alles weit hinter sich gelassen. Es anerkennt ausdrücklich das äußere Recht jedes Menschen auf religiöse Freiheit und versteht es als unabdingbares Recht der menschlichen Person. Es stellt klar, dass das Recht auf religiöse Freiheit unabhängig von der objektiven Wahrheit der religiösen Überzeugung des einzelnen und unabhängig von seinem subjektiven Bemühen um diese Wahrheit besteht.

Die Konzilserklärung über die Religionsfreiheit hat das Prinzip der rechtlichen Unverfügbarkeit der personalen Freiheit in Bezug auf die Religion – und damit einen

unverzichtbaren Teil des modernen Freiheitsgedankens – anerkannt. Sie hat diese Anerkennung noch vertieft, indem sie sie auch theologisch begründet hat, nämlich aus der Freiheit des Glaubensaktes heraus, der um seiner selbst willen die Freiheit, nicht zu glauben, voraussetzt. Das hat Konsequenzen für die Erwartungen der Kirche an die staatliche Ordnung: Der Staat darf Religionsfreiheit in keiner Weise einschränken; die staatliche Ordnung muss die Gleichheit der Bürger vor dem Gesetz gewährleisten, aber von einer spezifischen Pflicht des Staates gegenüber der katholischen als der wahren Religion ist keine Rede mehr.

Es gab nicht wenige, die die kritische Frage stellten, ob das Konzil damit nicht den Wahrheitsanspruch des katholischen Glaubens aufgegeben habe. Dies ist jedoch nicht der Fall. Das Konzil hält am Wahrheitsanspruch des katholischen Glaubens fest.

Die Erklärung unterscheidet aber – und darin sieht E.-W. Böckenförde mit Recht einen grundlegenden Fortschritt – zwischen der rechtlichen Ordnung auf der einen und moralischen Pflichten auf der anderen Seite. Die Pflicht, die religiöse Wahrheit zu suchen und an ihr festzuhalten, lässt das äußere Recht auf religiöse Freiheit unberührt. Letzteres richtet sich ja nur gegen Eingriffe anderer Menschen und der staatlichen Gewalt.¹⁸

Daraus folgt auf der Grundlage der Lehre des Konzils eine wesentliche Unterscheidung, die heute in vielen aktuellen politischen Diskussionen auch im kirchlichen Bereich hilfreich sein sollte: Rechtliche Ordnung und moralische Ordnung stehen in einem Zusammenhang, aber sie sind nach Inhalt und Ziel unterschieden. Das Recht betrifft die Beziehungen der Menschen untereinander und im Verhältnis zur staatlichen Gewalt, es betrifft nicht die Beziehungen des Menschen zu Gott. Das Recht ist nicht auf das ewige Heil und die moralische Vollendung der Menschen, sondern auf die äußere Ordnung ihres irdischen Zusammenlebens bezogen. Es ist primär nicht Tugend- und Wahrheitsordnung, sondern Friedens- und Freiheitsordnung. Eben darum ermöglicht es jedem einzelnen, gemäß der Wahrheit, wie er sie erkennt oder im Glauben ergreift, zu leben und so sein Heil zu erwirken.

Das Problem der traditionellen katholischen Toleranzlehre bestand letztlich darin, dass Prinzipien, die für den moralischen Bereich ihre Gültigkeit hatten, ohne weiteres auf den rechtlichen Bereich übertragen wurden. Dadurch wirkten sie – sicher oft ungewollt – Freiheit zerstörend und totalitär. Auf zwei mögliche Fehlentwicklungen in unseren Tagen sei hingewiesen:

a.) Es entsteht manchmal der Eindruck, als würden diese Errungenschaften des Konzils, die viel zur Glaubwürdigkeit der katholischen Kirche im Einsatz für die Menschenrechte beigetragen haben, heute leichtfertig aufs Spiel gesetzt. Man denke an jene Gruppen, die unter Berufung auf die Lehre der Kirche oder gar des Evangeliums ihre eigene politische Meinung als die einzig wahre verstehen und bereit sind, sie mit allen Mitteln – weil es ja wahr ist – durchzusetzen. Sie laufen Gefahr, totalitär zu werden und gegen die Freiheit der Person zu agieren.

b.) Manche Stimmen meinen, die Religionsfreiheit bedürfe nicht nur der Verwirklichung nach außen, zum staatlichen Bereich und zur weltlichen Rechtsordnung hin, sondern auch nach innen, in die Kirche hinein. Hier kommt es indes leicht zu einem Missverständnis. Religionsfreiheit zielt nicht auf Glaubensfreiheit gegenüber der eigenen Kirche, der man angehört, sondern auf die rechtliche Freiheit, einer solchen Gemeinschaft anzugehören oder sich von ihr – zumindest im äußeren Rechtsbereich – zu trennen. Eine Glaubensgemeinschaft, sei sie als Kirche verfasst oder nicht, beruht ja gerade darauf, dass bestimmte Glaubensinhalte als wahr

angenommen und in Lehre und Praxis festgehalten werden. Diesen Inhalten gegenüber, die die Identität der Glaubensgemeinschaft begründen, kann es nicht – innerkirchlich – Religionsfreiheit geben.

Zusammenfassend ist festzustellen: Im Dekret über die Religionsfreiheit hat die katholische Kirche im Zweiten Vatikanischen Konzil überzeugend dargelegt, dass sie es ernst meint mit den Menschenrechten als unveräußerlichem Recht der Person. Sie fordert Religionsfreiheit nicht nur als ein Recht für die eigene Kirche, sondern im Mittelpunkt steht die Anerkennung der Religionsfreiheit als Recht jeder Person. Die Kirche erhebt so die Stimme glaubwürdig als Anwalt für die Menschenrechte im umfassenden Sinne, wie es Papst Johannes Paul II. vor der Vollversammlung der UNO 1979 ausdrückte, in dem Wissen, dass, wenn „die Wahrheiten und Prinzipien“ der Menschenrechte vergessen und übergangen würden und ihre „Evidenz verlieren“ sollten, die Menschheit „von einer neuen Zerstörung bedroht sein“ könnte.¹⁹

Aufgaben in Gegenwart und Zukunft

Die beste Theorie nutzt freilich wenig, wenn sie nicht in der Praxis angewandt wird und sich dort auch bewährt. Deshalb hat die Bischofssynode 1971 ganz freimütig festgestellt: *„Wenn die Kirche Zeugnis von der Gerechtigkeit ablegen soll, dann weiß sie sehr wohl, dass der, der öffentlich von der Gerechtigkeit zu sprechen wagt, zunächst selbst in den Augen des anderen gerecht sein muß.“*²⁰

Dieser Satz gilt für die Kirche, er gilt aber auch für das Leben des einzelnen Christen. Daraus ergeben sich viele Konsequenzen. Drei Beispiele seien genannt:

a) Eintreten für alle Menschenrechte, ob gelegen oder ungelegen

Der Einsatz der Kirche für Menschenrechte bedeutet in erster Linie, Stimme für die Bedrängten und Unterdrückten zu sein, Stimme und Wortführer für die, die selbst nicht sprechen können. Es gilt – ob gelegen oder ungelegen –, Anwalt für den Menschen zu sein, egal ob der Mensch im Osten oder im Westen, im Norden oder im Süden der Erde beheimatet ist.

Da die Kirche keine eigenen politischen Ziele verfolgt, ist sie heute vor allem aufgerufen, jeglicher Einseitigkeit oder Verkürzung der Menschenrechte entgegenzutreten. Es geht um die ganze Person, um die Menschenrechte als Ganzes, denn die einzelnen Rechte hängen zusammen: Ohne Freiheit gibt es keine Gerechtigkeit, ohne Gerechtigkeit keine Freiheit. Freiheit muss sich erweisen in der Freiheit zur Religionsausübung, zur Gemeinschaftsbildung, in der Möglichkeit zur politischen Mitwirkung, im Privateigentum, in der Erziehung und der Arbeitswelt. Wird auch nur gegen einen Bereich verstoßen, muss die Kirche dies benennen.

Das gilt auch für das Recht auf die Heimat. Es ist deshalb Pflicht der Kirche, auch in unseren Tagen deutlich zu machen, dass das Recht auf die Heimat zu den grundlegenden Menschenrechten gehört. Papst Johannes Paul II. hat dies in einer Ansprache vor dem Diplomatischen Korps im Vatikan am 16.1.1982 in aller Deutlichkeit betont:

*„Der Mensch darf nicht des Grundrechtes beraubt werden, in dem Vaterland zu leben und zu atmen, in dem er das Licht der Welt erblickt hat, in dem er die teuersten Erinnerungen an seine Familie bewahrt, die Gräber seiner Vorfahren, die Kultur, die ihm seine geistige Identität verleiht und sie nährt, die Traditionen, die ihm Lebenskraft und Glück schenken, die Gesamtheit der menschlichen Beziehungen, die ihn stärken und schützen.“*²¹

Diese Aussage des Papstes gilt an allen Orten, für alle Völker und Nationen, sie gilt auch dann, wenn damit eine zumutbare Wiedergutmachung für erlittenes Unrecht verbunden ist. In der verbindlichen Forderung für alle Menschen, Völker und Staaten liegt die Größe kirchlicher Aussagen. Die katholische Kirche hat die große Chance, aufgrund ihrer weltumspannenden Existenz ein Garant dafür zu sein, dass Menschenrechte für alle Menschen an allen Orten in gleichem Maße eingefordert werden. Keine andere Institution kann mit diesem Anspruch sprechen. Für die Kirche erwächst daraus aber auch die Verpflichtung, überall mit „gleicher Elle“ zu messen.

b) Die Gabe der Unterscheidung

Die Geschichte hat gezeigt: Nicht nur Christen sind fähig und bereit, für Menschenrechte und Menschenwürde einzutreten. Mag die Begründung oder der Sinnhorizont auch verschieden sein, die Kirche wird sich an der Seite all jener befinden, die Menschenrechte und Menschenwürde in der Praxis zu verwirklichen suchen. Dabei wird nämlich auch deutlich, dass Christentum und christliche Lehre dem Menschen nicht wesensfremd, sondern vielmehr wesensgemäß sind.

Deshalb ist es nötig, mit „allen Menschen guten Willens“ für die Erhaltung und Durchsetzung der Menschenrechte zu arbeiten. Christen sind in der Lage, in jedem Staat, der sich zur menschlichen Person bekennt und die Allgemeinen Menschenrechte als vorstaatliches Recht anerkennt, mitzuwirken. Bei dieser Mitwirkung muss die Kirche insgesamt, wie auch jeder einzelne Christ, sorgfältig unterscheiden, in welchen Fragen alle Christen von ihrem Glauben her gebunden sind in jenen vielen praktischen Fragen, in denen Christen bei gleicher Gewissenhaftigkeit unterschiedliche Wege zum Ziel verfolgen.

Es wäre geradezu ein Versäumnis, würde die Kirche mit der Anerkennung der Menschenrechte gleichzeitig vergessen, dass politische Pluralität auch Teil der Menschenrechte ist. Bezüglich einer politischen Staats- und Gesellschaftsordnung kennt die Kirche nur eine Option: Sie muss ausgerichtet sein am Prinzip der Personalität des Menschen. Auf diesem Fundament sind viele Lösungen möglich, solange das Fundament selbst nicht zerstört wird. Im Blick auf viele aktuelle Diskussionen ist von der Kirche diese Gabe der Unterscheidung gefordert.

c) Menschenrechte sind nicht nur in der Ferne aktuell

Über unserer Forderung nach Achtung der Menschenrechte in allen Gesellschaftssystemen und Staaten darf nicht versäumt werden, auch im unmittelbaren Umfeld die Stimme zu erheben. Die vom Evangelium geforderte Nächstenliebe darf nicht zur „Fernstenliebe“ degenerieren. Es gibt auch in unserer Gesellschaft Bereiche, wo zu fragen ist, ob die Menschenrechte verwirklicht werden. Man denke an das geschwundene Bewusstsein für den Schutz des ungeborenen Kindes in der öffentlichen Meinung; man denke an die Art und Weise, wie wir den ausländischen Mitbürgern begegnen oder, um ein aktuelles Beispiel aufzugreifen, wie wir mit Aussiedlern umgehen. Bei aller Vielschichtigkeit der Probleme muss klar sein: Hier kommen Landsleute zu uns, die am längsten unter den Folgen des Zweiten Weltkriegs zu leiden hatten, die Hilfe und Unterstützung erwarten, und deren Einreise nicht verhindert werden darf. Auch diese Menschen besitzen unveräußerliche Menschenrechte – sie sind Geschöpfe, Ebenbilder Gottes. Das Beispiel zeigt, es ist nicht immer bequem, sich für die Erhaltung der Menschenrechte einzusetzen. Sei es für das Recht auf Leben, für das Recht auf Heimat oder das Recht auf Religionsfreiheit. Wer sich für Menschenrechte einsetzt, muss

damit rechnen, im Widerspruch zum Zeitgeist zu leben. Dies muss aber ausgehalten werden.

Das Engagement für Menschenrechte nämlich entspringt dem Grundauftrag unserer Kirche. Dieser Grundauftrag ist nicht ausgerichtet auf Christen, sondern ist ausgerichtet auf den Menschen. Kardinal Villot schrieb 1973: Die Kirche „würde gegen ihre Sendung verstoßen, wenn sie versäumte, ein gemeinsames Zeugnis zu den großen Problemen abzugeben, bei denen das geistliche und zeitliche Wohl der Menschen auf dem Spiel steht“.²²

Fazit

Kirche und Menschenrechte sind in der Vergangenheit und der Gegenwart immer auch die Geschichte von Einsatz und Versäumnis. Die katholische Kirche braucht sich nicht zu verstecken. Die Kirche kämpft für die Erhaltung und Durchsetzung der Menschenrechte mit öffentlichem Engagement und viel Kleinarbeit. Aber so wie die Kirche immer auch „sündige Kirche“ ist, gab und gibt es Versäumnisse. Diese mit Beharrlichkeit und Geduld auszumerzen, ist auch bleibender Auftrag jedes einzelnen Christen, besonders, wenn er unmittelbare politische Verantwortung trägt.

Quellenhinweise:

1. Hrsg. Deutsche Bischofskonferenz, *Leben aus dem Glauben*, Bonn 1995.
2. Zitiert nach: Heidelmeyer, *Die Menschenrechte*, Paderborn 1982, S.60.
3. Vgl.: A. E. Utz, *Die Friedenszyklika Papst Johannes XXIII., Pacem in terris*, Freiburg 1963, S. 72.
4. *Pacem in terris*, a. a. O., S. 85.
5. Vorwort zur deutschsprachigen Ausgabe von *Die Kirche und die Menschenrechte*, hrsg. von der Päpstlichen Kommission „*Justitia et Pax*“, München/Mainz 1976, S. VII.
6. Johann es Paul II., Enzyklika „*Redemptor hominis*“, in: *Verlautbarungen des Apostolischen Stuhls* Nr. 6, 1979.
7. *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg 1962, Bd. 7, S. 297.
8. *Die Kirche und die Menschenrechte*, a. a. O., S. 8.
9. Vgl.: *Die Kirche und die Menschenrechte*, a. a. O., S. 8.
10. *Pacem in terris*, a. a. O., S. 88.
11. *Lexikon für Theologie und Kirche*, a. a. O., S. 297.
12. A. F. Utz, a. a. O., S. 74.
13. Zitiert nach W. Heidelmeyer, *Die Menschenrechte*, a. a. O., S. 274.
14. *Dignitatis humanae personae*, in K. Rahner/H. Vorgrimmler, *Kleines Konzilskompendium*, Freiburg 1966, S. 661 ff.
15. Vgl.: Einführung in das Dekret „*Dignitatis humanae personae*“, in K. Rahner/H. Vorgrimmler, a. a. O., S. 655 f.
16. K. Rahner/H. Vorgrimmler, a. a. O., S. 661.
17. Ernst-Wolfgang Böckenförde, *Die Bedeutung der Konzilserklärung über die Religionsfreiheit*, in: *Stimmen der Zeit*, 204. Band, 111. Jahrg., Heft 5, Mai 1986, S. 303-312.
18. E.-W. Böckenförde, a. a. O.
19. Johannes Paul II., Rede vor der Vollversammlung der Vereinten Nationen in New York am 2.10.1979. Zitiert nach: Karol Wojtyła/Johannes Paul II., *Von der Königswürde des Menschen*, Stuttgart 1979.
20. *Die Kirche und die Menschenrechte*, a. a. O., S. 29.
21. Zitiert aus: *Zu Hause sein in Gottes Welt*, Werkheft zur KSA-Fastenaktion 1986, S. 8, hrsg. von der Kath. Sozialethischen Arbeitsstelle e.V., Hamm 1986.
22. *Die Kirche und die Menschenrechte*, a. a. O., S. 30.